

Микола КОРОТКЕВИЧ,
суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ, СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Шановні колеги, учасники та гості конференції!

Ця конференція відбувається під егідою Ради Європи, яка підтримує Україну у виконанні нею статутних та індивідуальних зобов'язань як держави-члена Ради Європи.

Збереження та втілення в життя високих ідеалів і принципів потребує тісного співробітництва між державами заради більшого єднання між ними.

Говорячи про забезпечення права на захист, свободу та особисту недоторканність як загальні засади кримінального провадження, хочу зазначити таке.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК) України є важливою подією в житті українського суспільства, кроком у напрямі реального втілення принципів змагальності та рівності сторін кримінального провадження, забезпечення на стадії досудового розслідування судового контролю за дотриманням прав людини, яка потрапила під кримінальне переслідування, а також ставлення до винного як до особистості та надання йому якнайширших можливостей для ефективного захисту своїх прав, свобод та інтересів.

Свобода і недоторканність людини визнаються одними з найвищих соціальних цінностей в Україні нарівні з життям, честю і гідністю.

Повноваження органів влади щодо обмеження права людини на свободу й особисту недоторканність детально регламентуються насамперед нормами кримінального процесуального закону.

Порядок відшкодування державою шкоди, завданої громадянину внаслідок незаконного взяття і тримання під вартою, врегульовано спеціальним законом, а завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою вважаються злочином і тягнуть кримінальну відповідальність.

До прийняття КПК 2012 р. ми працювали над удосконаленням законодавства щодо судового контролю за дотриманням прав людини під час досудового розслідування. Нарешті у новому Кодексі закладений механізм, згідно з

яким будь-яке кримінально-процесуальне обмеження прав людини повинно відбуватися лише на підставі санкції суду. Це стало ще одним кроком назустріч європейським стандартам забезпечення прав людини, які допускають обмеження права на свободу та особисту недоторканність тільки під контролем компетентного судового органу.

Запровадження посади слідчого судді, який став однією з ключових фігур у кримінальному процесі, значною мірою посилило судовий контроль за процесуальними діями слідчого та негласними слідчими діями. Завдяки цьому вдалося суттєво зменшити ступінь втручання у приватне життя особи. Наприклад, кількість обшуків порівняно з 2011 р. зменшилась на 25%, а кількість дозволів на прослуховування осіб порівняно з попередніми роками – на 20%.

Окремою главою КПК передбачається оскарження до суду процесуальних рішень, дій чи бездіяльності як органів досудового розслідування і прокурора, так і слідчого судді.

Встановлення чітких термінів проведення досудового розслідування, а також періодичний перегляд судом запобіжних заходів, що застосовувалися щодо особи, дозволив подолати тенденцію, коли громадяни в очікуванні на розгляд справи могли триматися під вартою впродовж кількох років.

У контексті рекомендацій експертів Ради Європи положення нового Кодексу досконаліше забезпечують реалізацію права на свободу і недоторканність особи. Він містить добре опрацьований набір елементів для віддання пріоритету залишенню особи на свободі, в тому числі необхідність зазначати обставини, що породжують обґрунтовані підозри та відповідні ризики, які умотивовували б позбавлення волі. Крім того, він установлює обов'язок обґрунтовувати, чому такі міркування не можна задовольнити шляхом застосування інших, альтернативних заходів. Адже новий кримінальний процесуальний закон передбачає можливість обрати один із таких заходів, як особиста порука, особисте зобов'язання, застава та домашній арешт.

У результаті з набранням чинності новим КПК виникла загальна позитивна тенденція до гуманізації кримінальної юстиції. Істотно зменшилась кількість випадків застосування запобіжних заходів, пов'язаних із позбавленням волі, а пріоритет почав віддаватися альтернативним запобіжним заходам.

Зокрема, за даними Центру політико-правових реформ, незважаючи на збільшення загальної кількості клопотань до суду про застосування запобіжних заходів, кількість таких клопотань про взяття особи під варту зменшилась на 45%. У свою чергу значно зменшилась кількість осіб, які тримаються в слідчих ізоляторах.

Новий для України запобіжний захід – домашній арешт – займає вже понад 11% у загальній кількості випадків застосування запобіжних заходів.

Разом із тим випадки порушення права на захист і на свободу та особисту недоторканність, що мають місце сьогодні, зумовлені не недоліками законодавства, а недотриманням вимог КПК слідчими, прокурорами та суддями через нерозуміння ними новітніх принципів кримінального процесу та практики Європейського суду з прав людини.

Експерти Ради Європи пов'язують існування проблем впровадження нових кримінальних процесуальних норм із браком необхідних знань та досвіду практичного застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ці проблеми можуть бути вирішені за допомогою, зокрема, ефективного навчання та інформаційного забезпечення як учасників кримінального провадження, так і громадськості.

Право на захист, будучи одним із загальновизнаних принципів міжнародного права, є необхідною умовою для забезпечення справедливого судового розгляду.

Однією з гарантій цього права є забезпечення доступу до адвоката, відмова в якому є несумісною з правами обвинуваченого, під якими Європейський суд із прав людини розуміє будь-які заходи, пов'язані з підозрою у вчиненні злочину, застосування яких істотним чином позначається на становищі підозрюваного.

Відтепер в Україні здійснювати представництво сторони захисту в кримінальному процесі можуть лише адвокати. Це – добре як для особи, що потребує професійної допомоги, так і для кримінального провадження в цілому.

Позитивним є факт визнання за засудженим та виправданим права на отримання допомоги захисника за рахунок держави. Крім того, користуватися професійною допомогою в ході кримінального провадження мають право й інші його учасники – потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, свідок.

Важливим кроком у напрямі забезпечення права на захист є прийняття Закону України «Про безоплатну правову допомогу», положення якого відповідають нормам як Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, так і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Адже приєднавшись до цих міжнародних договорів, Україна взяла на себе обов'язок гарантувати підозрюваному чи обвинуваченому право на безкоштовну допомогу захисника у разі відсутності достатніх коштів для оплати професійних послуг або коли цього вимагають інтереси правосуддя. Наша держава, як і всі прогресивні держави світу, визнала за кожною людиною право захищати себе за посередництва обраного захисника, а в разі його відсутності – мати призначеного захисника і користуватися його послугами безоплатно, якщо особа не має достатньо коштів для оплати послуг захисника.

Разом із тим Координаційний центр із надання правової допомоги звітує про часті випадки порушення на практиці прав осіб, які потрапляють під кримінальне переслідування. При цьому порушення права на свободу та захист знову ж викликані так званим «людським чинником», особливо на стадіях між фактичним затриманням особи і письмовим повідомленням про підозру.

Зокрема, найчастіше органи досудового розслідування ігнорують норму нового процесуального закону, яка визначає момент затримання особи, з якого починається відлік процесуального строку, а також обов'язок негайно повідомити про затримання особи установу, що уповноважена на надання безоплатної правової допомоги.

Серед правників існують різні думки щодо недоліків і переваг нового КПК, але його позитивні концептуальні положення є беззаперечними.

Особливе значення має норма Кодексу щодо забезпечення процесуальної рівності та змагальності сторін кримінального провадження.

Проте втілення в життя новітніх концепцій процесуального закону потребує не лише правильного розуміння його положень, а й чіткого та однакового застосування їх на практиці.

Результати проведеного 15 березня цього року судово-правового форуму «Правосуддя в Україні: реалії та перспективи», де на робочому засіданні «Кримінальний процес» виступали судді з питань практичного застосування положень КПК 2012 р., засвідчили, що за час дії нового Кодексу вже напрацьовано певну практику, яка виявила деякі питання, що потребують узагальнення. На підставі вивчення судової практики та з метою однакового і правильного застосування процесуального закону актуальною видається підготовка постанови Пленуму Верховного Суду України і надання судам відповідних роз'яснювальних рекомендацій.

Деякі суперечності в нормах процесуального закону підлягають обговоренню, а за необхідності – вирішенню в законодавчому порядку. Головне, що новий КПК 2012 р. прийнято, і він діє.

Дякую за увагу.